

Spis treści

Bp Andrzej Suski – Słowo o Autorze książki	9
Wstęp	11

Rozdział I

Polityka Niemiec hitlerowskich wobec Kościoła katolickiego

w przededniu i po wybuchu II wojny światowej	15
1. Geneza narodowego socjalizmu	15
2. Kulturowe i historyczne podłoże narodowego socjalizmu	16
3. Podłoże ekonomiczne i uwarunkowania polityczne narodowego socjalizmu	21
4. Działania hitlerowskich Niemiec wobec Kościoła katolickiego w latach 1933–1945	24
5. Stosunek Kościoła rzymskokatolickiego do zagrożeń płynących z ideologii i działań narodowych socjalistów	36
6. Ograniczanie wolności Kościoła katolickiego przez zbrodnicze systemy w przededniu II wojny światowej	37
7. Reakcja Kościoła na błędy narodowego socjalizmu	38
8. Działania Kościoła rzymskokatolickiego w czasie II wojny światowej	45

Rozdział II

Stosunek okupanta niemieckiego do polskiego duchowieństwa

na terenach przyłączonych i wcielonych do III Rzeszy	48
1. Polityka niemieckich ideologów narodowosocjalistycznych wobec Kościoła katolickiego i eskalacja przemocy	48
2. Wprowadzenie nowej administracji kościelnej	54
3. Zakazy i nakazy utrudniające życie religijne	55
4. Ograniczenie liczby świąt kościelnych	57
5. Utrudnienia dotyczące sprawowania sakramentów świętych	58
5.1. Chrzest święty	58
5.2. Eucharystia	58
5.3. Sakrament pokuty i pojednania	59
5.4. Sakrament chorych	59
5.5. Sakrament małżeństwa	60
6. Katechizacja	61
7. Niszczenie i zawłaszczanie mienia kościelnego	61

Rozdział III

Postawa Kościoła katolickiego po wybuchu II wojny światowej . . .	64
1. Emigracja prymasa kardynała Augusta Hlonda	64
2. Aresztowania biskupów	67
3. Arcybiskup Antoni Julian Nowowiejski	68
4. Księża, którzy w czasie okupacji pozostali w Polsce	70
5. Kapłani spowiadający w języku polskim	73
6. Ojciec Maksymilian Kolbe	74

Rozdział IV

Powstanie obozu koncentracyjnego Soldau	79
1. Początki obozu Soldau	79
2. Areszt więzienny w Działdowie	81
3. Willa Wyrwicza – areszt Selbstschutzu	81
4. Usytuowanie obozu	83
5. Obóz koncentracyjny?	88
6. Komendanci niemieckiego obozu Soldau w Działdowie	89
7. Obóz jeniecki	101
8. Obóz przejściowy	101
9. Karny obóz pracy	102
10. Obóz zagłady – obóz śmierci	104

Rozdział V**Władze obozowe wobec duchowieństwa**

i osób zakonnych	110
1. Ośrodek brutalnej walki niemieckiego okupanta z polskością i Kościołem	110
2. Wykaz duchowieństwa diecezjalnego i zakonnego oraz braci i sióstr zakonnych, którzy ponieśli śmierć w Soldau . . .	115
2.1. Duchowieństwo diecezji płockiej	115
2.2. Duchowieństwo diecezji łomżyńskiej	126
2.3. Duchowieństwo archidiecezji warszawskiej	128
2.4. Duchowieństwo diecezji włocławskiej	129
2.5. Towarzystwo św. Franciszka Salezego	132
2.6. Zakon Braci Mniejszych Kapucynów	133
2.7. Zgromadzenie Ojców Pasjonistów	134
2.8. Marianie	134
2.9. Mniszki Klaryski Kapucynki	135
2.10. Zgromadzenie Sióstr Służek NMP Niepokalanej	136

3. Osoby więzione w Soldau, które zmarły w innym miejscu na skutek nabytych chorób i wyniszczenia organizmu w tym obozie	136
3.1. Mniszki Klaryski Kapucynki	136
3.2. Zgromadzenie Sióstr Służek NMP Niepokalanej	137
4. Osoby przewiezione z Soldau do innych obozów lub więzień . . .	137
4.1. Kapłani diecezji chełmińskiej	137
4.2. Kapłani diecezji łomżyńskiej	137
4.3. Kapłani diecezji płockiej	142
4.4. Duchowieństwo archidiecezji wileńskiej	146
4.5. Towarzystwo św. Franciszka Salezego	146
4.6. Zakon Braci Mniejszych Konwentualnych	147
4.7. Towarzystwo Chrystusowe	147
4.8. Zgromadzenie Sióstr Służek NMP Niepokalanej	147
5. Kapłani diecezji płockiej wysiedleni z Soldau do Generalnej Guberni	149
6. Kapłani i osoby zakonne – zwolnieni z Soldau	150
6.1. Z diecezji płockiej	150
6.2. Z Towarzystwa św. Franciszka Salezego	150
6.3. Ze Zgromadzenia Ojców Pasjonistów	150
6.4. Towarzystwo Jezusowe (Jezuici)	151
6.5. Mniszki Klaryski Kapucynki	152
6.6. Siostry ze Zgromadzenia Sióstr Męki Pana Naszego Jezusa Chrystusa (Pasjonistki)	153
6.7. Siostry ze Zgromadzenia Sióstr Służek NMP Niepokalanej . .	154
6.8. Kapelani Wojska Polskiego	155
7. Osoby duchowne w obozie Soldau: próba syntezy	155

Rozdział VI

Nekropolie	158
1. Charakterystyka nekropolii	158
2. Obóz Soldau	159
3. Królewska Góra (tzw. Lasek Zwierskiego)	175
4. Działdowo – cmentarz żydowski	177
5. Masowe groby w Burszu	178
6. Komorniki	178
7. Białuty	180
8. Malinowo	182
9. Narzym Dwukoły	183
10. Iłowo	183

11. Małe Zawady – Stare Jabłonki	183
12. Cmentarz przy parafii św. Wojciecha w Działdowie	185
13. Wyniki ekshumacji	185
Ks. Daniel Brzeziński – Posłowie	187
Bibliografia	191
Aneks – fotografie	201

Skróty

KBZHwP	Komisja Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce
MPP	„Miesięcznik Pasterski Płocki”
TONBOK Soldau	Zdigitalizowane dokumenty Towarzystwa Opieki nad byłym Obozem Karnym

Wstęp

Od czasów drugiej wojny światowej minęło wiele lat i powstało mnóstwo opracowań naukowych dotyczących Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce w tym okresie. W licznych pracach i artykułach autorzy ukazywali zarówno życie religijne pod okupacją niemiecką, jak i martyrologium duchowieństwa oraz osób zakonnych. Do publikacji najpełniej wyczerpujących temat eksterminacji należy wielotomowe opracowanie ks. Wiktora Jacewicza SDB i ks. Jana Wosia SDB pt. *Martyrologium polskiego duchowieństwa rzymskokatolickiego pod okupacją hitlerowską 1939–1945*. Autorzy wspomnianej książki sporządzili dokładny spis osób duchownych i zakonnych osadzonych, a potem zamordowanych w obozach zagłady, koncentracyjnych, pracy, wychowawczych, przejściowych oraz w miejscach internowania i mordu. Lista obejmuje także duchownych, którzy zginęli na skutek działań wojennych i zostali rozstrzelani w różnych lokalizacjach. Autorowi niniejszej monografii wydaje się, że w trakcie jej pisania było to jedyne tak obszerne i dokładne dzieło zawierające spis imienny. Gdy jednak zagłębimy się w historię poszczególnych osób i miejsc, możemy dostrzec pewne nieścisłości, które oczywiście nie mogą w żaden sposób pomniejszyć zasług powyższych autorów, ale są wołaniem o dalsze opracowania ukazujące w szerszym świetle zarówno poszczególne miejsca eksterminacji, jak i osoby dotknięte niemiecką polityką walki z Kościołem rzymskokatolickim i duchowieństwem polskim, uważanymi za wroga narodu niemieckiego i przeszkodę w realizacji niemieckiej polityki narodowościowej¹, wynikającej z ideologii narodowosocjalistycznej, która była nie do pogodzenia z religią katolicką².

Według generała Fedora von Bocka na odprawie wyższych dowódców wojskowych w dniu 22 VIII 1939 r. Hitler zapowiedział, że po zakończeniu kampanii wojennej w Polsce oddziały SS dokonają zagłady „polskiej warstwy kierowniczej, a szczególnie polskiego duchowieństwa”³.

¹ Por. J. Sziling, *Polityka okupanta hitlerowskiego wobec Kościoła katolickiego 1939–1945*, Poznań 1970, s. 234–235.

² Z. Fijałkowski, *Kościół katolicki na ziemiach polskich w latach okupacji hitlerowskiej*, Warszawa 1983, s. 17–23.

³ J. Sziling, dz. cyt., s. 234–235.

Alan Bullock natomiast podkreśla, że

Hitler, wychowany w katolicyzmie, był pod silnym wrażeniem organizacji i potęgi Kościoła, ale do jego nauki czuł jak najostrzejszą wrogość, zwłaszcza do etyki chrześcijańskiej. W jego oczach chrystianizm był religią niewolników. Martin Bormann w liście do Alfreda Rosenberga użył sformułowania, że „religia chrześcijańska i narodowosocjalistyczny pogląd na świat nie dadzą się ze sobą pogodzić”⁴.

Wspomniani badacze – Jacewicz i Woś – mieli świadomość, że w ich opracowaniu mogą zdarzać się „niedopowiedzenia, nieścisłości i opuszczenia”⁵.

Oprócz tej – można śmiało rzec – kluczowej monografii niezwykle cenne są również opracowania dotyczące eksterminacji duchowieństwa poszczególnych diecezji i zgromadzeń zakonnych. Jednak ze względu na podejmowaną problematykę nie mogły one objąć w całości tematu martyrologii duchowieństwa polskiego w obozie Soldau.

Niniejsza książka nie pretenduje do ukazania w pełni losów wszystkich polskich osób duchownych i zakonnych, które w swoim życiu stały się ofiarami hitlerowskich działań antyludzkich i antykatolickich. Publikacja ma na celu zainteresowanie czytelnika losem przedstawicieli Kościoła, którzy doświadczyli gehenny obozu Soldau, oraz zaprezentowanie pełnej ich listy. Dotąd bowiem dzieje działdowskiego obozu i historia ofiar w nim przebywających nie doczekały się wyczerpującego opracowania. W związku z tym, w powszechnej świadomości możemy niejednokrotnie zauważyć braki lub istnienie wiedzy, która nie ukazuje w pełni rozmiaru ofiary złożonej za wiarę i ojczyznę. Dla wspólnoty wierzących ważną rzeczą jest też przybliżenie sylwetek osób beatyfikowanych zamordowanych w tym obozie oraz tych błogosławionych, którzy w Soldau znaleźli się przejściowo. Stanowią oni wielkie bogactwo duchowe dla całego Kościoła, a w szczególności dla mieszkańców Działdowa oraz dla diecezji i zgromadzeń, z których pochodzą.

Zanim przystąpimy do szczegółowych analiz odnoszących się już wprost do podjętej problematyki, warto przypomnieć, że w obozie koncentracyjnym w Dachau zostało zamordowanych 798 osób duchownych, w Oświęcimiu – 167⁶, w Soldau – 91⁷, w Sachsenhausen – 85, w Gusen – 71, w Stutthofie – 40, w Gross-Rosen – 21, w Buchenwaldzie – 17 i w Majdanku – 9 osób⁸. Tak więc

⁴ Z. Fijałkowski, dz. cyt., s. 17; por. A. Bullock, *Hitler i Stalin. Żywoty równoległe*, Warszawa 1994.

⁵ W. Jacewicz i J. Woś, *Martyrologium polskiego duchowieństwa rzymskokatolickiego pod okupacją hitlerowską 1939–1945*, t. 2, z. 1, Warszawa 1977, s. 11.

⁶ Tamże, s. 87.

⁷ Według ustaleń autora.

⁸ W. Jacewicz i J. Woś, dz. cyt., t. 2, z. 1, s. 87.

obóz zagłady Soldau zajmuje pod tym względem trzecie miejsce na mapie niemieckiej polityki eksterminacji duchowieństwa polskiego. Przez okupanta niemieckiego zostało łącznie zamordowanych 2801 osób duchownych i zakonnych⁹. W swojej publikacji Jacewicz i Woś błędnie podają liczbę 90 osób zamordowanych w obozie koncentracyjnym Soldau. Błąd zaistniał w wykazie osób zakonnych. Autorzy wymieniają ośmiu zamordowanych z Towarzystwa św. Franciszka Salezego, a powinno być ich siedmiu. Wynika to z imiennego wykazu zawartego w zeszycie piątym, jak też z opracowania ks. Bronisława Kanta SDB *Księga męczeństwa salezjanów polskich*. Zostały wskazane dwie zmarłe siostry klaryski kapucynki z Przasnysza, a zmarła jedna – błogosławiona Mieczysława Kowalska (Teresa od Dzieciątka Jezus). Natomiast dwie siostry umarły na skutek wyniszczenia biologicznego organizmu w obozie, lecz już po ich uwolnieniu. Siostra Janina Fabisiak (Róża od Jezusa) została zwolniona i „7 VII 1941 r. wywieziona do Puszczy Augustowskiej i tam pozostawiona bez środków do życia, ciepłej odzieży i możliwości noclegowych, uratowana dzięki pomocy miejscowej ludności. Zmarła w Suchowoli 5 IV 1942 r. na gruźlicę, której nabawiła się w czasie pobytu w obozie”¹⁰. Podobny los dotknął siostrę Florentynę Niebrzydowską (Jolantę od Niepokalanego Serca), która zmarła 20 sierpnia 1941 r. z wyczerpania po przewiezieniu do Puszczy Augustowskiej¹¹. Najprawdopodobniej jedną z nich lub obie autorzy zaliczyli do zmarłych w obozie. Ze Zgromadzenia Sióstr Służebniczek Najświętszej Maryi Panny Niepokalanej z Mariówki zostały wymienione cztery siostry zamordowane w obozie, tymczasem zmarły w nim dwie: Franciszka Konopacka (Katarzyna) i Anna Włodarska (Klemensa). Marianna Brodzik (Klara) zmarła następnego dnia po wywiezieniu z Działdowa, tj. 1 kwietnia 1941 r., w III forcie modlińskim, a Stefania Kruszewska (Teresa) zmarła w dniu wywieżenia z Działdowa, tj. 31 marca 1941 r., także w III forcie modlińskim¹². Księża Jacewicz i Woś wykazują pięć zakonnic zmarłych w obozie w Działdowie¹³, tak więc liczba 90 osób duchownych i zakonnych zamordowanych w niemieckim obozie Soldau nie jest dokładna. Do osób, które zmarły w Działdowie, zostały doliczone cztery zakonnice zmarłe na skutek wyniszczenia biologicznego doznanego w tym obozie.

⁹ Tamże.

¹⁰ W. Jacewicz i J. Woś, *Martyrologium polskiego duchowieństwa rzymskokatolickiego pod okupacją hitlerowską 1939–1945*, t. 9, z. 5: *Zakony i zgromadzenia zakonne męskie i żeńskie*, Warszawa 1981, s. 120–176, 500.

¹¹ Tamże, s. 502.

¹² M. Wójcik, *Zgromadzenie Sióstr Służek NMP Niepokalanej*, t. 2, Mariówka 2012, s. 117; zob. także W. Jacewicz i J. Woś, dz. cyt., t. 9, z. 5, s. 627, 630.

¹³ W. Jacewicz i J. Woś, dz. cyt., t. 9, z. 5, s. 489.

Do upamiętnienia osób zamordowanych w Soldau w czasie II wojny światowej – jak już podkreślono – w bardzo dużym stopniu przyczynili się księża Woś i Jacewicz, byli więźniowie tego obozu. Ponadto w diecezji płockiej wielce zasłużonym w tym względzie w latach powojennych był ks. Wacław Jezusek. W późniejszych opracowaniach autorzy często korzystali z jego opisów i ustaleń. Nie można w tym miejscu nie przywołać również ks. Michała Mariana Grzybowskiego, którego iście benedyktyńska praca w zakresie przedstawiania historii i opracowywania biogramów duchowieństwa płockiego jest nie do przecenienia. Należy też wskazać dokonania biskupa Andrzeja Suskiego, ks. Wojciecha Góralskiego i ks. Tadeusza Żebrowskiego oraz publikacje autorstwa ks. Henryka Seweryniaka i ks. Rafała Bednarczyka. W diecezji łomżyńskiej na uwagę zasługuje opracowanie martyrologium duchowieństwa, którego autorem jest ks. Witold Jemielity, w diecezji włocławskiej natomiast problematyką męczeństwa duchownych zajmowali się między innymi ks. Stanisław Librowski oraz ks. Wojciech Frątczak. Oczywiście autorów, wybitnych uczonych i osób popularyzujących wiedzę oraz pielęgnujących pamięć o tamtych okrutnych czasach jest znacznie więcej. Nie sposób jednak wyliczyć całego dorobku naukowego i popularnonaukowego poszczególnych diecezji i zgromadzeń na temat martyrologium osób duchownych i zakonnych, w tym także książek i artykułów odnoszących się do Soldau.

Oby prezentowana książka stała się kolejnym krokiem w procesie przywracania i utrwalania pamięci o kapłanach i osobach zakonnych, które przeszły przez piekło niemieckiego obozu Soldau.